

Sotsiolingvistika Va Til Sotsiologiyasi

Tojiboyeva Muhayyo Elmurod qizi¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada sotsiolingvistika va til sotsiologiyasi haqida ma'lumotlar hamda ushbu sohalarining o'zaro o'xshash va farqli jihatlari, tilning jamiyat tarixi bilan bog'liqligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Sotsiolingvistika, til sotsiologiyasi, ijtimoiy muhit, jamiyat, topiklar, ijtimoiy omillar, ijtimoiy psixolingvistika, til, nutq, tilning umumiy ijtimoiy tabiati, tilshunoslik tadqiqotlari, asosiy nazariy farazlar, umumiy lingvistik, jihatlar, ijtimoiy lingvistik, tilshunoslik..

Sotsiolingvistika asosan ijtimoiy omillarning tilga qanday ta'sir qilishini o'rganadi, til sotsiologiyasi esa jamiyat va til o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Sotsiolingvistika va til sotsiologiyasi o'rtasida bir qancha farqlar mavjud.

Avvalo, sotsiolingvistika so'zining o'ziga to'xtaladigan bo'lsak, **Sotsiolingvistika (lot societas — jamiyat va lingvistika)** — tilshunoslik, sotsiologiya (jamiyatshunoslik), ijtimoiy psixologiya va etnografiya fanlari tutashmasida rivojlanuvchi va tilning ijtimoiy tabiati, uning ijtimoiy vazifalari, ijtimoiy omillarning tilga ta'sir ko'rsatish mexanizmi hamda tilning jamiyat hayotida tutgan o'rni bilan bog'liq ko'plab muammolar majmuini o'rganuvchi ilmiy-nazariy soha. Ushbu muammolarning ayrimlari ("til va jamiyat") umumiy tilshunoslik doirasida ham o'rganiladi. S.ning fanlararo maqomi u foydalanadigan tushunchalar majmuida namoyon bo'ladi. Chunonchi, sotsiolingvistik taxlilning asosiy tushunchasi deb qaraladigan til jamoasi ham ijtimoiy, ham lisoniy belgilar asosida aniqlanadi.

Sotsiolingvistika – bu tilni ijtimoiy omillar bilan, shu jumladan mintaqadagi, sinfdagi, kasbhunar lahjasi va jinsidagi farqlar va ikki tillilikni o'rganuvchi fan. Boshqacha qilib aytganda, u jins, etnik, yosh yoki ijtimoiy sinf kabi turli xil ijtimoiy omillar tilga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Ma'lumot o'rnida ham shuni aytib o'tish mumkinki, sotsiolingvistikaning umumiy nazariyasini ishlab chiqishga britaniyalik olimlar (X. Djayls, P. Poueslend, D. Xayms, M. Xallidey, P. Strevens, R. Levis va boshqalar) muhim hissa qo'shdilar. Ingliz tilshunoslari tomonidan sotsiolingvistikaning umumiy nazariyasini rivojlantirish bo'yicha sezilarli natijalar qo'lga kiritildi, til jamoalarida til va nutqning xilma-xilligi qayd qilinib, ularning qo'llanilishi so'zlovchilar o'rtasidagi ijtimoiy normalarga va o'zaro munosabatlarga bog'liqligi aniqlandi. Britaniyalik olimlar nutqning ijtimoiy ahamiyatini hamda nutqning modifikatsiyasi ham lingvistik, ham ekstralingvistik omillarga bog'liqligi muammosini o'rganishga alohida e'tibor qaratadilar.

Yana shuni ta'kidlash joizki, amerikalik sotsiolingvistlar ham o'zlarining ilmiy tadqiqotlari asosida ma'lum natijalarga erishdilar, masalan, "AQSHda lingvogeograflar uchta asosiy – shimoliy, o'rta va janubiy shevalar arealini kashf qildilar, ularning o'rtasidagi chegaralar qit'aning sharqidan g'arbigacha cho'zilgan". Ular tomonidan yana "amerikacha ingliz tili doirasida territorial variativlik farqi britaniyacha ingliz tili variativligiga solishtirilganida uncha katta emasligi, amerikacha ingliz tilining variantlari bitta til turli ko'rinishlarining o'zaro munosabatlari tufayli regional kabi paydo bo'lganligi aniqlangan".

Til o'zgaruvchan va rivojlanuvchidir. Shunday qilib, til bir xil emas, na individual foydalanuvchilar uchun, na bir xil tilda so'zlashuvchilar guruhlar orasida. Sotsiolingvistika tilni ishlatish ijtimoiy xulq-atvor va odamlarning o'zaro ta'sirining asosiy jihatlari ramziy ma'noda ifodalaydi degan fikrga asoslanadi. Shunday qilib, sotsiolingvistlar turli xil ijtimoiy kontekstlarda odamlarning turlicha

¹ Mustaqil izlanuvchi

gapirishini va odamlarning o'ziga xosligi va ijtimoiy ma'nosini yetkazish uchun tilning o'ziga xos funksiyalaridan qanday foydalanishini o'rganadilar. Sotsiolingvistikaning sotsial tilshunoslikdan keskin farqlaridan biri nutq vaziyati ya'ni nutq jarayoniga alohida diqqat-e'tibor qaratishidir. Sotsiolingvist grammatikani to'lato'kis rad etmaydi, lekin uni birinchi planga qo'ymaydi, grammatikadan ko'ra lisoniy vositalarning ijtimoiy axborot qiymati muhimroq o'rin egallaydi. Shuning uchun sotsial tilshunoslik tilning qurilishi va tuzilishi haqidagi fan bo'lsa, sotsiolingvistika bevosita nutq, tildan unumli foydalanish jarayoni haqidagi sohadir. Sotsiolingvistikadagi jamiyat tushunchasi sotsial lingvistikadagi jamiyat tushunchasidan ancha tor. Bunda jamiyat deganda muayyan nutq jarayoni ishtirokchilari, bu nutq sharoiti tushuniladi. Sotsiolingvistika sotsial tilshunoslikdan keskin farqlaridan biri nutq vaziyati-ya'ni nutq jarayoniga alohida diqqate'tibor qaratishidir. Sotsial tilshunoslik nuqtayi nazaridan bu ish to'g'ri emas. Zero, sotsial tilshunoslik tilning ichki tizimi, uning birliklari va qurilishi bilan shug'ullanar edi. Sotsial lingvistika fonologik sistema birliklaridan tortib butun til strukturasi gacha bo'lgan barcha til hodisalarini ijtimoiy shartlashgan hodisalar deb qaraydi.

Sotsiolingvistika nutqni topiklar asosida o'rganish sohasini ilgari suradi. Topiklar jonli muloqot yoki uning aksi parchalaridir. Sotsiolingvistikaning tadqiq manbai ham topiklardir. Shuning uchun sotsiolingvistika zaruriy ehtiyoj, oddiy muomala-muloqat uchun xorijiy tillarni o'zlashtirishning serunum yo'llarini ishlab chiqadi va tezda amaliy foydalanish ehtiyojlarini qondirish usullarini ishlab tavsiya qila oladi. Umuman, sotsial tilshunoslik bilan sotsiolingvistika orasidagi farq ana shunda. Til sotsiologiyasi asosan til va jamiyat o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Boshqacha aytganda, u jamiyatni tilga nisbatan o'rganadi; Shunday qilib, jamiyat bu sohada o'rganish obyekti hisoblanadi. Bu soha ijtimoiy tuzilmalardan foydalanishni va bu jamoaning odamlari ulardan to'g'ri muloqot qilish uchun foydalanish usullarini aniqlash va tushunish uchun ma'lum bir jamiyatning tilini o'rganadi. Til ma'ruzachilarning munosabatlarini aks ettirishi mumkin (avtomatik yoki ataylab), degan fikr til sotsiologiyasining asosini tashkil etadi. Sotsiologlarni bu ma'ruzachilarning munosabati qiziqtiradi.

Sotsiologiya (lot. socius - jamiyat, yun. logos - bilim, ta'lim, tushuncha) – bir butun tizim hisoblangan jamiyat haqidagi va ayrim ijtimoiy tartibotlar, jarayonlar, ijtimoiy guruhlar, shaxs va jamiyat munosabatlari to'g'risidagi fan. Sotsiologiya ilmiy uslublar yordamida hosil qilingan empirik (tajribaga asoslangan) ma'lumotlarga tayanib umumlashma xulosalar chiqara oladi. Shu tufayli jamiyatning rivojlanish modellarini ilmiy asoslab beradi: – **Ikkala soha ham jamiyat va tilning o'zaro ta'siri bilan shug'ullanadi.** – Bu ikki maydon o'rtasidagi chegaralar ba'zan aniq emas.

Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, **Sotsiolingvistika ham, til sotsiologiyasi ham til va jamiyatning o'zaro ta'sirini o'rganadigan bir-biri bilan chambarchas bog'liq sohalardir.** Ikkala soha ya'ni sotsiologiya ham sotsiolingvistika ham tilni jamiyat bilan bog'lab o'rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. –Toshkent, 1996.
2. Abduazizov A. A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 1999.
3. Акшина А. А. Пособие по курсу «Введение в языкознание» – М.,1969.
4. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю.В. Очерки по истории лингвистики., – М.,1975.
5. Баскаков Н. А., Содиқов А.С. Умумий тилшунослик . – Тошкент, 1979.
6. Баранникова Л.И. Введение в языкознание. Издательство Саратовского университета, – М.,1973.

